DOI: 10.55344/andfh.2502069

Halmágyi Miklós

Új adalékok Boldog Gizella királyné emlékezetéhez*

Absztrakt

Szent István király feleségéről, Boldog Gizelláról viszonylag keveset mondanak az életével közel egykorú források. A 13–14. századi szöveghagyomány már bővebben szól róla, de ezekből a kései forrásokból igen ellentmondásos kép bontakozik ki az első magyar királynéról. Rokonszenvesnek és visszataszítónak egyaránt ábrázolták. Magyar történészek alapos tanulmányokban mutattak rá a Gizelláról szóló források keletkezési idejére, és kísérletet tettek arra, hogy megmagyarázzák kettős emlékének az okát.[1] Teljesen megnyugtató magyarázat azonban nem született erről a kérdésről. Jelen tanulmányomban újabb forráscsoportot vonok be a „kettős Gizella-kép" vizsgálatába, melyet a korábbi magyar történészek ebből a szempontból még nem elemeztek. Tanulmányom második felében Gizelláról szóló további, kevéssé ismert középkori szövegekre mutatok rá: vázolom a bakonybéli apátságról szóló adománylevél értelmezési lehetőségét, valamint a Gizelláról szóló legkorábbi, 15. századi legenda jelentőségét.

A Kettős Gizella-kép és Szent Henrik legendája

A 14. századi magyar krónikáshagyomány előbb rokonszenvesnek mutatja Gizellát, Szent István feleségét: a királyasszony templomokat ajándékoz meg, melyeket férje alapított. A krónikát tovább olvasva azt tapasztaljuk, hogy a királyné negatív összefüggésbe kerül: Gizella a gonosz Budával tanácskozik, megvakíttatja István király trónjelöltjét, Vazult, hogy saját féltestvérét, Pétert királlyá tehesse.[2]

Mi igaz ebből? A 14. századi krónikáshagyományt hosszú idő választja el a 11. században élt emberektől. Fontos, hogy a szöveget kortárs forrásokkal vessük össze. Éppen feltételezhetjük, hogy Vazul megvakításában lehetett szerepe a királynénak,[3] de az 1075 körül

* Jelen cikk Kertész Róbert születésnapjára készült, *A mezolit kunyhótól az oszmán palotáig* című tanulmánykötetbe írt munkám átdolgozott, helyenként bővített változata.

[1] Csákó Judit: *Kegyes királyné vagy rosszakarat mérgével teli vipera? = Századok* 152/3 (2018), 543–590.

[2] Domanovszky, Alexander (ed.): *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. In Szentpétery, Emericus (ed.): *Scriptores Rerum Hungaricarum* I. (= *SRH),* (reprint), Budapest, 1999, 217–505, 316–317., 320–323. (cap.66–67. 69–71.); Csákó 2018, 543–590.; Kristó Gyula (ford., bev., jegyz.): *14. századi krónikakompozíció.* In Kristó Gyula (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. (= *ÁKIF*) Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1999, 361–401, 374–381.; Váczy Péter: *A Vazul-hagyomány középkori kútfőinkben. Forráskritikai tanulmány*. = *Levéltári Közlemények,* 18–19 (1940–1941), 304–338.

[3] Létezik olyan szakirodalmi álláspont, amely hitelt ad a krónikáshagyomány állításának. Horváth Mihály szerint Gizella – vallásossága mellett – hajlamos volt a cselszövésre. (Horváth Mihály: *Magyarország történelme*. Heckenast, Pest, 1871, 250–251.) Bőséges szakirodalmi áttekintést ad: Uhrman Iván: *A régi, daltalan Vazul*. In Kordé Zoltán, Tóth Hajnalka (szerk.): *Etelköztől Mezőkeresztesig. Ünnepi tanulmányok Tóth Sándor László 70. születésnapjára*. SZTE BTK, Közép- és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, Szeged, 2024, 279–291.

írt *Altaichi évkönyv* szerint a hűtlen rokont István király vakíttatta meg. Más forrásokkal összevetve azt mondhatjuk: a 14. századi krónikáshagyomány zavaros genealógiával állítja rokonságba egymással Gizellát és Pétert. A magyarországi krónikás szerint bizonyos Vilmos nevű burgundi herceg első házasságából született volna Gizella, második házasságából pedig Péter. Kortárs, 11. századi forrás szerint azonban Gizella apja Civakodó Henrik bajor herceg volt, anyja pedig Gizella, burgundi királylány.[4] A 14. századi krónikáshagyomány összezavart családtörténete árnyékot vet a konspiráló Gizelláról szóló történet hitelére, azonban fontos hozzátennünk: Gizelláról mint Vazul megvakíttatójáról szóló történet korai változata nem biztos, hogy tartalmazta a Gizella és Péter rokonságáról szóló összekevert elbeszélést.[5] További kérdés: Pártolhatta-e Gizella királyné a velencei Péter trónra jutását? A 11. századi, német *Altaichi évkönyv* szerint István király megeskette Pétert, hogy jól bánik majd Gizellával. Mindez lehetőséget ad olyan értelmezésre, hogy Péter és Gizella viszonya nem volt felhőtlen István életében sem. Ez ugyancsak kételyt ébreszt a magyar krónikáshagyomány állításával szemben, amely szerint Gizella Péter számára akarta volna átjátszani a magyar trónt.[6]

Miként már említettük, a 14. századi krónikáshagyományt hosszú idő választja el a 11. században élt Szent István feleségéről. Felmerül a kérdés: a korábban élt szerzők műveiben milyen kép élt Gizelláról.

Csákó Judit kutatásai alapján elmondhatjuk: István feleségéről, Gizelláról a legkorábbi források pozitív képet festenek, mint férjét megtérítő, jót tevő hölgyről. Ilyen Szent István 11. század végén készült nagyobbik legendája, valamint az *Epternachi rövid krónika*, és Wipo műve Konrád császárról.[7] A negatív beállítás legkorábban a 13. században mutatható ki, a 13.

[4] A hűtlen rokon megvakításáról: MAKK Ferenc (ford., bev., jegyz.): *Altaichi évkönyv*. In *ÁKÍF* 1999, 237–256, 240–241.; Gizella származásáról lásd REICHENAUI Hermann: *Krónika a világ hat korszakáról*. Ford. bev. jegyz.: KRISTÓ Gyula. In *ÁKÍF* 1999, 220–225, 220. Továbbá WIPO: *II. Konrád császár tettei*. Ford., bev., jegyz. THOROCZKAY Gábor. In *ÁKÍF* 1999, 177–182, 180.; SZÁNTÓ Konrád: *Boldog Gizella, első magyar királyné élete*. Ecclesia, Budapest, 1988, 40–41.; A kritikai történetírás szerint Orseolo Péter Szent István lánytestvére és Orseolo Ottó házasságából született, lásd: GOMBOS F. Albin: *Szent István a középkori külföldi történetírásban*. In SERÉDI Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halának kilencszázadik évfordulójára III*. MTA, Budapest, 1938, 279–324. 295.; GYÖRFFY 2003, 286., 378. Az Altaichi évkönyvről lásd még CSÁKÓ 2018, 573–577.; Péter származásáról lásd még alább.

[5] Lásd CSÁKÓ 2018, 557. Gizella a 1280-as években alkotó Kézai Simon művében is Vazul megvakítójaként tűnik fel, de Kézainál Péter Gizella nővérének fia. Ha abból indulunk ki, hogy Péter anyja Gizella sógornője, akkor helyesnek fogadhatjuk el Kézai híradását Gizella és Péter rokonságáról. Vö. CSÁKÓ 2018, 556., DOMANOVSZKY. Alexander (ed.): *Simonis de Keza: Gesta Hungarorum.* In *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Ed. Emericus SZENTPÉTERY. Budapest, 1937, I, 129–194. (Reprint: Budapest, 1999.), 173. Kézai járhatott Itáliában, ismerhette a velencei hagyományt. (Lásd SZŰCS Jenő: *Társadalomelmélet, politikai teória és történelemszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumá*ban. I. = *Századok*, 107/1 (1973), 569–643, 573–574., Veszprémy László utószava in, KÉZAI Simon: *A magyarok cselekedetei*. Kiad.: BOLLÓK János, ford., utószó: VESZPRÉMY László. (Millenniumi Magyar Történelem – Források.), Osiris, 1999. 159.) Elképzelhető, hogy Kézai, amikor mellőzi a krónikáshagyomány zavaros előadását, és Pétert a velencei herceg fiának és Gizella nővére fiának nevezi, akkor itáliai forrás ismeretében dolgozott.

[6] Váczy 1940–41, 315.; *Chronici Hungarici* 1999, 320–323.; 14. századi krónikakompozíció, *ÁKÍF* 1999, 374–381.; *Altaichi évkönyv*. Ford., bev., jegyz. MAKK Ferenc. In *ÁKÍF* 1999, 237–256, 240–241.

[7] CSÁKÓ 2018, 543–590. különösen 559–567, 588; UZSOKI András: *Az első magyar királyné, Gizella sírja*. = *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 16 (1982), 125–168, 29.; BRADÁCS, Gábor: *Gisela von Bayern –Friedensstifterin und „Apostelin" Ungarns.* In CZAJA, Roman – MÜHLE, Eduard – RADZIMIŃSKI Andrzej (hrsg.): *Konfliktbewältigung und Friedensstiftung im Mittelalter*. Torún, 2012, 315–330, 317.; A *Chronicon Epternacense Breve* keletkezési idejéről érdemes elmondani, hogy a szöveg nem maradt ránk eredeti kéziratban: a kiadás kora újkori kézirat alapján készült. HOLDER-EGGER, Oswald (ed.): *Chronicon Epternacense Breve.* In *Monumanta Germaniae Historica, Scriptores*, Tom. XV./2., Hannover, 1888, 1305–1307. Uzsoki így idézi: *„1035-tel befejezett krónika".* A *Chronicon Epternacense Breve* nem azonos a 12–13. századi *Chronicon Epternacense*-vel. (Előbbihez lásd https://geschichtsquellen.de/werk/1059,

századi *Magyar–lengyel krónikáb*an,[8] valamint a francia Alberik, ciszterci szerzetes művében. Meglepő fordulatokban itt sincs hiány: Alberiknél Gizellát megölték a magyarok. Nem tudunk arról, hogy első királyunk felesége, Gizella gyilkosság áldozatává vált volna, II. András király (1205–1235) felesége, Gertrúd azonban 1213-ban valóban erőszakos halállal halt meg. Alberik nyilván összemosta a 13. századi Gertrúd és a 11. századi Gizella alakját.[9]

Létezik tehát olyan vélemény, amely szerint a negatív Gizella-felfogás már korábban, a 11. század második felében kialakult. 1046-tól ugyanis Vazul leszármazottjai ültek a magyar trónon. Hihető magyarázatként kínálkozik, hogy a Vazul-ág udvari krónikásai igyekezték „mentesíteni" a család ősét, Vazult attól, hogy István király vakította meg, és inkább István feleségét tették felelőssé az ős megcsonkításáért.[10]

Csóka J. Lajos bencés történész szerint a 11. században pozitív véleményeket ismerünk Gizelláról, ezért ekkor még nem születhetett róla negatív vélemény. Csóka szerint a sötét Gizella-kép a 12. században készült, Álmos fia Béla herceg megvakításának hatására.[11]

Kristó Gyula 13. század eleji, 1212., 1217. és 1222. évi királyi oklevelek alapján arra mutat rá, hogy Gizellát a 13. század elején a magyar királyi udvarban tisztelettel említették, így a 13. század legelején még nem írhattak róla negatív összefüggésben. Szerinte tehát Gertrúd rossz emléke hatására, azt visszavetítve alakult ki a negatív Gizella-kép a 13. század derekán.[12] Az elmélet észszerű, felmerült azonban a kétely is vele szemben: a 14. századi

az utóbbihoz https://geschichtsquellen.de/werk/4473) Köszönet Iliana Kandzha-nak a témában való egyeztetésért! Lásd még: VESZPRÉMY László: *Forrásközlemény Szent István korai tiszteletéhez Bambergben.* In HENDE Fanni, KISDI Klára, KORONDI Ágnes (szerk.): *„Mestereknek gyengyének." Ünnepi kötet Madas Edit hetvenedik születésnapjára*. OSZK, Budapest, 2020, 507–517.

[8] CSÁKÓ 2018, 554.; TÓTH Péter: *A lengyel–magyar vegyes krónika*. In LENDVAI L. Ferenc et al. (szerk.): *Septuagesimo anno humanissime peracto: Tanulmányok Kulcsár Péter 70. születésnapjára*. Miskolci Egyetem, Miskolc, 2004, 223–242, 238 –241.

[9] Vö.: KRISTÓ Gyula: *Gizella királyné az Árpád-kori történetírásban.* In KOSZTA László, HOMONNAI Sarolta (szerk.): *Gizella királyné*. Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Művészetek Háza, Veszprém, 2000, 93–97.; CSÁKÓ Judit: *Néhány megjegyzés Albericus Trium Fontium krónikájának magyar adataihoz*. In MIKÓ Gábor, PÉTERFI Bence, VADAS András (szerk.): *Tiszteletkör. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012. 515–526.

[10] Zsoldos Attila: *Gertrúd és a királynéi intézmény az Árpád-kori Magyar Királyságban*. In Majorossy Judit (szerk.): *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013*. (Ferenczy Múzeum Kiadványai, A sorozat: Monográfiák 2.), Szentendre, 2014. 17–28, 23.; 11. századinak tartja a sötét Gizella-képet Hóman Bálint, Váczy Péter és mások, lásd pl. KRISTÓ 2000, 94, 97.

A 14. századi krónikaszerkesztés szerint Vazul megvakítása után István menekülésre inti Endrét, Bélát és Leventét, akiket a krónikaszerkesztés Szár László fiainak nevez. A 14. századi krónikakompozíción kívül András herceget Szár Lászlótól származtatja Anonymus és Kézai Simon is. Szent Gellért nagy legendája, a Zágrábi és a Váradi krónika, valamint Johannes Utino folytatása szerint azonban András, Béla és Levente Vazul fiai voltak. Mivel a 11. századi Altaichi évkönyv szerint István király a megvakított ember fiait küldi száműzetésbe, ezért a kritikai történetírás azon az álláspontón van, hogy Endre, Béla és Levente Vazul fiai voltak. Vagyis a történetírás szerint a magyarországi krónikás nemcsak Gizella negatív beállítása, hanem a hercegek származásának elbeszélésében is hamisítást követett el. VÁCZY 1940–41, 304–338, Csákó 2018, 558. Kézenfekvő történészi vélemény, hogy a negatív Gizella-kép nem ugyanakkor készült, mint Endre, Béla és Levente Szár Lászlótól való származtatásának elbeszélése. Lásd erről CSÁKÓ 2018, 571–572, 584, 586–588.; ANONYMUS: *Gesta Hungarorum.* Ford.: PAIS Dezső. https://mek.oszk.hu/02200/02245/02245.htm

[11] CSÓKA J. Lajos: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században*. MTA Irodalomtörténeti Intézete – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 416, 417.

[12] CSÁKÓ 2018, 533, 544, 554.; KRISTÓ 2000, 93–97.; CSÁKÓ 2012, 515–526.

krónikáshagyományt olvasva aligha lehet ráismerni Gertrúd alakjára. Zsoldos Attila így a 11. századi keletkezését tartja valószínűnek.[13]

Az utóbbi időben Csákó Judit nagy alapossággal összegezte Gizella pozitív és sötét beállításáról szóló forrásokat és a kútfőket elemző történészi véleményeket. Arra az eredményre jutott, hogy a negatív beállítás a 13. században, Gertrúd meggyilkolása után keletkezhetett. Érvrendszerében szerepet kap az a tény, hogy a Magyar Királyság korai történetében nem lehetett jelen egy időben két különböző történetírói álláspont, mert az az uralkodói központhoz kapcsolódott.[14]

A középkori történetírók némelyikének feltűnt az ellentmondás a jó és a kegyetlen Gizella között. Azzal próbálták feloldani, hogy két feleséget feltételeztek. A 13. századi *Magyar–lengyel krónika* szerint István kétszer nősült: a szerző a második feleséget ábrázolja sötét színekkel, bár nem nevezi néven.[15] Antonio Bonfini szerint is kétszer nősült a király: előbb egy szent életű Gizella, majd egy gonosz Gizella volt a felesége.[16] Azonban ez a magyarázat kevéssé tűnik életszerűnek.

A magyar hagyomány kettős Gizella-képét, véleményem szerint, érdemes összevetni Gizella királyné fivérének, Szent István sógorának, Szent Henriknek hagyományával. Henrik 1002-ben lett német király, 1014-ben koronázta őt császárrá VIII. Benedek pápa Rómában. Emlékezetes tette volt a bambergi püspökség megalapítása. Az uralkodó 1024-ben gyermektelenült hunyt el. A hagyomány szerint szüzességben élt feleségével, Kunigundával. III. Jenő pápa 1146-ban avatta szentté. Henrikről bőséggel állnak rendelkezésre kortárs, 11. századi források, és nyomon követhető, miként fejlődött a róla szóló legenda.[17]

A történészek tudomásom szerint nem figyeltek föl arra, hogy a Henrik-hagyományban is jelen van a kettős Gizella-kép bizonyos formája. Michelsbergi Frutolf (†1103) bambergi szerzetes történeti művében elbeszéli, hogy Henrik nővére, Gizella feleségül ment a magyar Istvánhoz, aki előbb keresztény hitre tért. Ez az említés tehát pozitív képet ad Gizelláról. Néhány sorral lejjebb Frutolf rátér a Henrik császár halála utáni eseményekre. Henrik halála után II. Konrád (1024–1039) lett a német uralkodó. Henrik császár fivére, Brúnó augsburgi püspök, az elbeszélés szerint, már testvére életében irigy volt Henrik sikereire. Halála után a király által alapított bambergi püspökség feloszlatására beszélte rá testvérét. Konrád Brúnó tanácsára a püspökség feloszlatását tervezte, mert Brúnó megígérte Gizella királynénak, hogy azokat a birtokokat – melyek örökség jogán őt, Brúnót illetik – odaadja Gizella fiának,

[13] Zsoldos Attila: *Gertrúd és a királynéi intézmény az Árpád-kori Magyar Királyságban*. In Majorossy Judit (szerk.): *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013*. (Ferenczy Múzeum Kiadványai, A sorozat: Monográfiák 2.), Szentendre, 2014, 17–28, 23.; Miként már említettem, 11. századinak tartja a sötét Gizella-képet Hóman Bálint, Váczy Péter és mások, lásd pl. KRISTÓ 2000, 94, 97.

[14] KRISTÓ 2000, 93–97.; CSÁKÓ 2018, 551–552., 554., 588.; Lásd még BÁLING Péter: *Az Árpád-ház hatalmi kapcsolatrendszerei*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2021, 296–315.

[15] TÓTH 2004, 238–241.

[16] BONFINI, Antonio: *A magyar történelem tizedei*. Ford. KULCSÁR Péter. Balassi, Budapest, 1995, 262. (2.1.350.); Bonfini munkamódszeréhez lásd VESZPRÉMY László: *Az augsburgi csata (955) historiográfiája: a történeti kritika kezdetei.* In FEDELES Tamás – BAGI Dániel (szerk.): *„Köztes-Európa" vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére.* Kronosz, Pécs, 2012, 517–530, 521–522.

[17] WEINFURTER, Stefan: *Heinrich II. (1002–1024.). Herrscher am Ende der Zeiten*. Regensburg, 1999.; KANDZHA, Iliana: *The Cult of the Chaste Imperial Couple: Henry II and Cunigunde in the Hagiographic Traditions, Art, and Memory of the Holy Roman Empire (c. 1350–1500)*. PhD-Dissertation, Central European University, Budapest, 2021.; HALMÁGYI Miklós: *Kortárs szentek. István király és Henrik császár hagiográfiai párhuzamai*. = *Vigilia* 89/8 (2024), 684–692, 684–692.

Heinricusnak. A megholt Henrik császár azonban megjelent Brúnónak álmában. Fél szakálla ki volt tépve. Megcsúfolt külsejével figyelmeztette fivérét, hogy ne rövidítse meg a bambergi püspökséget. Brúnó ezután elállt szándékától: a bambergi püspökség megmaradhatott.[18] A Gizella nevű királyné az elbeszélés ezen részében tehát negatív összefüggésbe kerül.

Michelsbergi Frutolf elbeszélése később a 12. század derekán készült *Henrik-legendá*ba is bekerült. Ebben is olvashatunk Henrik nővéréről, Gizelláról, akinek férje keresztény hitre tér. Valamivel később a szöveg rátér a bambergi püspökség feloszlatásának tervére, melynek során Brúnó püspök ígéretet tett Gizella királynénak. A 12. legenda említett része Brúnó és Gizella tárgyalásról szinte szó szerint megegyezik azzal, amit Frutolfnál olvashatunk.[19]

A Brúnó püspökkel konspiráló Gizella királynét a szakirodalom II. Konrád király feleségével azonosítja: az ő fiukat is Henriknek hívták, ő lesz III. Henrik király/császár (1039/1046–1056).[20] Frutolf műve a konspiráló történet elején is megemlíti Konrádot, mint Henrik császár utódját, és az elbeszélés végén is feltűnik Konrád, akinek fia, Henrik király lesz. A szövegösszefüggésből az következik, hogy Konrád azért akarja feloszlatni a püspökséget, mert Brúnó birtokot ígér Gizella királyné fiának. Brúnó, Augsburg püspöke nevelője volt az ifjú Henriknek. Kézenfekvő, hogy a nevelő és az édesanya tanácskoznak egymással a gyerek jövőjéről. Brúnó temetésén Konrád felesége, Gizella, valamint Konrád fia, Henrik is részt vettek. Összességében tehát minden bizonnyal helyes az az értelmezés, amely a Brúnóval „konspiráló" Gizellát II. Konrád feleségével azonosítja.[21]

Könnyen akadhatott azonban olyan olvasója akár Frutolfnak, akár a 12. századi *Henrik-legendá*nak, aki a Brúnóval konspiráló Gizellát a magyar királynéval azonosította. Elvégre néhány sorral feljebb egyértelműen István feleségéről írt Frutolf, arról a Gizelláról pedig, akinek Brúnó ígéretet tett, nem mondta kifejezetten, hogy kinek a felesége. Brúnó testvére volt a magyar királynénak. Gizella és Szent István fiát, Imre herceget valóban Heinricus/Henricus néven tartják számon a korai latin nyelvű források, a Hemericus/Emericus névváltozat későbbi kéziratokban bukkan fel.[22] István és Gizella fia unokaöccse volt Henrik

[18] *„Chuonradus […] consilio Brunonis episcopi Augustensis, fratris Heinirci imperatoris, qui semper, ut supra dictum est, felicibus eius invidebat actibus, Babenbergensem epyscopatus meditabatur destruere, quia idem Bruno episcopus promisit reginae Giselae, omnia predia hereditario iure ad se pertinentia filio eius Heinrico contradere."* In *Ekkehardi Uraugiensis Chronica*. Ed. WAITZ, Georg. In PERTZ, Georg Heinrich (ed.): *Monumanta Germaniae Historica, Scriptores (in Folio) 6.* Hannover, 1844, 1–267*,* 192, 194, 195; Brúnó, augsburgi püspökről lásd még RÓZSA Márton: *Augsburgi Brúnó és Szent István. Esettanulmány a személyi helyváltoztatás hatalmi aspektusainak vizsgálatához.* = *Történelmi Szemle* 65/4 (2023), 615–637*.*

A bambergi püspökség feloszlatásáról keringhettek pletykák: ezért tarthatta fontosnak II. Konrád uralma kezdetén a bambergi püspökség jogainak megerősítését. Lásd WOLFRAM, Herwig: *Conrad II, 990–1039. Emperor of Three Kingdoms*. Pennsylvania, 2006. 53, 374. 29. 30. jegyzet.; Lásd alább a bajor örökségről szóló részt.

[19] *„quia idem Bruno episcopus promisit reginę Giselę omnia predia hereditario iure ad se pertinentia filio eius Heinrico"* in *Vita Sancti Heinrici,* 308–310.; Szent Henrik legendája Veszprémy László fordításában jelent meg, *Belvedere Meridionale*, 2024/4, 125–151.

[20] Marcus Stumpf jegyzete*,* STUMPF, Marcus *(*hrsg.): *Die Vita sancti Heinrici regis et confessoris und ihre Bearbeitung durch den Bamberger Diakon Adalbert.* In *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi 69*. Hannover, 1999. 309.; KANDZHA 2021, 36.;

[21] Wipo, a Konrád császárról írt könyvében okosnak nevezi Gizellát, Konrád feleségét. BRESSLAU, Harry (hrgs.): *Die Werke Wipos.* In *Monumanta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi 61.* Hannover–Leipzig, 1915, 24–25. Lásd még WOLFRAM 2006.

[22] KRISTÓ Gyula: *Imre herceg (és király) nevéről.* = *Magyar Nyelv* 96/3 (2000), 355–357.; Nyelvészeti szempontból bizonyára helyes az az elmélet, mely az „Imre" (Emerich) nevet a Heimirich/Haimerich névalakból eredezteti, melyből a „Henrik" név is származik. A Henrik és Imre neveknek tehát közös az eredete. Kultúrtörténetileg azonban azt tartom

császárnak. Észszerű a gondolat, hogy Henrik császár halála után unokaöccse örökölje nagybátyja bizonyos németországi javait.

A fenti értelmezés nemcsak elvi lehetőség: valóban volt olyan középkori másoló (szerző), aki a Brúnóval egyeztető Gizellát a magyar királynéval azonosította. Szent Henrik 12. legendájának egyik változatát a Bajor Állami Könyvtár őrzi Münchenben. A müncheni legendaváltozat – Szent Henrik legendájának más kéziratihoz hasonló módon – előadja István és Gizella házasságát és István keresztény hitre térését. Majd néhány sorral lejjebb elbeszéli, hogy Brúnó püspök a nővérével, Gizellával, a magyar királynéval tanácskozott az bambergi püspökség feloszlatásáról. *„Brúnó püspök megígérte nővérének, Gizellának, a magyarok királynéjának, hogy minden birtokot, mely örökség jogán neki (Brúnónak) jár, (Gizella) fiának, Henriknek adja át."* A „nővér" és a „magyarok királynéja" szavak a Szent Henrik legenda más ismert kéziratiban nem szerepelnek ennél a mondatnál, ebben a müncheni kéziratban azonban igen. Ezek a szavak nem szövegközti vagy lapszélre írt jegyzetek, hanem a 12. századi kézirat részét képezik. Még ha félreértés folytán is tehát, de a 12. században született olyan szöveg, amely a magyar királynét előbb pozitív, majd negatív színben tüntette föl.[23]

Szent Henrik legendáját Georg Waitz 1841-ben adta ki. A főszöveg a Bambergben őrzött kézirat alapján készült. Waitz még nem használta fel a fent hivatkozott müncheni kéziratot.[24] Markus Stumpf 1999-ben újra kiadta *Szent Henrik legendájá*t. Az ő kiadásának főszövege a Klagenfurtban őrzött, 12. századi kézirat alapján készült. Lábjegyzetekben figyelmeztet az ettől eltérő szövegváltozatokra.[25] Stumpf a 309. oldalon, az i) lábjegyzetben szerepelteti a müncheni kézirat fent idézett szövegtöbbletét Gizelláról és Brúnóról A Waitz kiadását alapul vevő, Gizella, magyar királynéval foglalkozó általam ismert régebbi magyar szakirodalom – érthető módon – nem hasznosította a müncheni kézirat szövegét, és nem említi a *Szent Henrik legendájá*ban meglevő kettős Gizella-képet.[26] Tudomásom szerint a Stumf kiadását használó szakirodalom sem hasznosította a müncheni kiadás szövegtöbbletét Gizella királyné emlékezetével kapcsolatban.[27]

Véleményem szerint felmerül annak a lehetősége, hogy a Henrik-hagyomány kettős Gizella-képe hatással volt a magyarországi szerzőre, és ez befolyásolta a magyar krónikáshagyomány kettős képének kialakulását. A krónikáshagyomány és a Henrik-hagyomány Gizella-képében közös elem a konspirálás egy rokon javára. A Buda és Brúnó

észszerűnek, hogy Szent István fiát anyai nagybátyjáról, Henrik királyról nevezték el. Mivel az „Imre" név török, perzsa szavakhoz való hasonlósága is felmerül, így valószínűnek tűnik, hogy Szent István fiának olyan nevet adtak, amely a keleti és a nyugati kultúra számára is értelmezhető volt. E nyelvészeti, névtani kérdésekről lásd: B. Szabó János, Sudár Balázs: *Az Árpád-ház nyomában*. *Források és Tanulmányok.* HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2021, 31–33.; Szent Imréről lásd Bradács Gábor: *„Heinricus filius Stephani, qui tantis miraculis claruit". Szent Imre herceg a középkori európai történetírásban. = Történeti Tanulmányok* 14 (A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének Évkönyve) (2007), 51–72.

[23] *„Bruno episcopus promisit sorori suę Gisilę reginę Ungarorum omnia predia hereditario iure ad se pertinentia filio suo Heinrico contradere" Vita Sancti Heinrici,* 309., i) jegyzet; München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 22248. 19. oldal. Köszönet Sebastian Brenningernek és kollégáinak a digitális másolatért! Stumpf a kiadványában M9-cel jelöli ezt müncheni kéziratot, lásd róla: Stumpf 1999, 96–98.

[24] Waitz, Georg (ed.): *Vitae Heinrici et Cunegundisimpp.* In Pertz, Georg Heinrich (ed.): *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores* (infolio) 4. Hannover, 1841, 788–828, 811.

[25] Stumpf 1999, 1, 3–12.

[26] *Chronici Hungarici* 1999*,* 320–323. (cap. 69–71.); Gombos 1938, 279–324.; Váczy 1940–41, 304–338.; Uzsoki 1982, 125–168.; Csákó 2018, 543–590.

[27] Bradács 2012, 315–330.

nevek igaz, nem hasonlítanak egymásra különösebben, Gizella pedig a magyar krónikáshagyományban inkább kezdeményező, a Henrik-hagyományban pedig Brúnó tanácsának enged. A motívumok azonban hasonlók. Amennyiben a torz Gizella kép még a 11. századi második felében keletkezett, a Henrik-hagyomány kettős Gizella képe elvileg hatással lehetett rá, hisz a 12. század elején meghalt Michelsbergi Frutolf már a 11. században létezett hagyomány alapján dolgozhatott. Madzsar Imre 1931-ben felvetette, hogy II. Henrik szüzességének legendája hatására alakult ki Szent Imre szüzességének legendája. Kérdés, hogy így történt-e, az mindenesetre figyelemreméltó, hogy a Henrik-hagyomány magyarországi hatását régóta lehetségesnek tarja a szakirodalom. Amennyiben a negatív Gizella-kép a 13. században készült, akkor több idő volt arra, hogy a Szent Henrik-legenda kettős Gizella-képe befolyásolhassa.[28]

Amennyiben nincs kapcsolat a német és magyar szöveghagyomány kettős Gizella-képe között, akkor tudománytörténeti érdekességgel állunk szemben: a kettős Gizella-kép nemcsak a magyar hagyományban, hanem Szent Henrik legendájában is szerepel. Az utóbbiban a pozitív és a negatív Gizella eredetileg két külön személyre vonatkozhatott.[29]

Imre herceg és a németországi örökség

A Szent Henrik-hagyományban Gizella és Brúnó Henrik herceg számára igyekeznek birtokokat szerezni, mely akár Imre herceg örökségeként is értelmezhető. A kérdés jobb megértéséhez érdemes figyelembe venni, hogy Imre herceg németországi örökségéről további forrást is felmutathatunk. Ez a kései adalék a 16. századi humanista szerző, Johannes Turmair, latinos nevén Aventinus művében olvasható. Aventinus előadja, hogy II. Henrik császár felesége fivérét – akit szintén Henriknek hívtak – tette meg bajor herceggé. Henrik császár 1024-ben halt meg. Ekkor II. Konrád lett a német uralkodó. Nem sokkal később Henrik, bajor herceg is elhunyt, 1026-ban. Konrád ekkor saját fiát – szintén Henrik nevűt – állította Bajorország élére. Konrád gyűlést tartott Regensburgban. Aventinus szerint István király és Gizella királyné követei is megjelentek ott, és örökségként igényelték Bajorországot István és Gizella fia, *Hainricus* számára. Miután nem kapták meg, hadat üzentek. Aventinus ezután szól a német–magyar harcokról, megemlékezik a békekötésről és *Hainricus* herceg haláláról is, akit – mint írja – a magyarok romlott formában Emericusnak hívnak.[30]

Szent Henrik legendája és Aventinus műve különbözik egymástól. A legendában a bambergi püspökség birtokát akarják Gizella fiának adni, Aventinus művében Bajorországot akarja megszerezni fia számára a magyar királyi pár. Mindkét szövegben szerepel azonban,

[28] MADZSAR Imre: *Szent Imre herceg legendája*. = *Századok* 65 (1931) 35–61, 35–61.; Szent Imre szüzességének történetiségét nem minden történész veti el. ZSOLDOS Attila: *Szent Imre herceg*. In KERNY Terézia (szerk.): *Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából. Székesfehérvár 1007–2007*. Székesfehérvár 1000–2007, Székesfehérvár, 2007, 20–23.; Köszönet Csákó Juditnak a témában való egyeztetésért. Lásd még: UHRIN Dorottya: *A szűz uralkodó eszménye és a Szent Imre legenda*. = *Századok* 159/5 (2025), 1017–1042.

[29] HALMÁGYI 2024, 684–692.

[30] *„Adsunt legati Stephani regis Vgrorum, et Gisalae vxoris eius, Hainrico filio horum regnum Boiariae, quod maiores, atauus, proauus, auus et auunculus tenuissent, iure haereditario a Conrado repetunt."* Ioannis AVENTINI, *Annallium Boiorvm Libri VII*. Lipsiae, 1710. https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/aventinus1710/0533/image,info. V. könyv, 488–491. Az idézet a 490. oldalon; SZÁNTÓ 1988, 103–104.

hogy egy Gizella nevű királyné birtokot akar szerezni fia számára német földön. Az, hogy püspökség birtokát kívánták volna világi embernek adni, az nehezen hihető gondolat. Életszerűnek tűnik azonban, hogy Henrik császár, majd az ő sógora, V. (Luxemburgi) Henrik bajor herceg halála után Gizella és István király bizonyos örökséget kívántak szerezni fiuk, Imre számára. Az már annál kevésbé látszik észszerűnek, hogy a magyar követek hadat üzenjenek a Német Birodalomnak. A szöveghagyományok közti különbség ismeretében kevéssé tűnik valószínűnek, hogy Aventinus akár Frutolf akár *Szent Henrik legendája* alapján írhatta elbeszélését Imre herceg bajorországi örökségéről. Inkább arra gondolhatunk, hogy létezett egy forrás Imre bajor örökségéről, melyet nemcsak Aventinus ismert, hanem talán a Henrik legenda egyik másolójára is hatással lehetett. II. Konrád felesége és Szent István felesége – mindkét hölgy Gizella – egyaránt próbálhattak fiuknak örökséget szerezni. Ez a tény is segíthette a két Gizella alakjának összekeverését.[31]

Két Gizella alakjának összemosódása?

Ahogy fentebb már említettük, Bonfini egy jó és egy rossz Gizella létét feltételezte. Az itáliai szerző szerint egymás után mindketten István feleségei voltak. Még sajátosabb az a forrás, amely Péter király anyját nevezi Gizellának.

1742-ben az ausztriai Lilienfeld ciszterci apátság szerzetese, Chrysosthomus Hanthaler kiadott egy szöveget. Állítása szerint egy Ortilio nevű lilienfeldi szerzetes kivonatát közölte, melyet Aloldus de Peklarn krónikája alapján készített. Aloldus de Peklarn pedig – amennyiben a 18. századi kiadványnak hihetünk – Adalbert osztrák őrgróf káplánja volt 1034-től 1056-ig.[32] Aloldus de Peklarn krónikáját a kritikai történetírás szerint Hanthaler hamisította, de elképzelhető, hogy Hanthaler felhasznált olyan szövegeket is, amelyek nem maradtak ránk.[33] Lássuk a Gizellára vonatkozó részeket:

[31] KIS Iván: *Johannes Aventinus magyar vonatkozású információi – A bajor humanista történetíró szavahihetőségének problémája*. = *Fons* 25/1 (2018), 49–86.; Luxemburgi Henrik testvére volt Szent Henrik császár feleségének, Kunigundának. MARSCHALEK Ákos: *Vászoly és Imre herceg. A hatalom árnyékában*. Westprodukt Kft., Budapest, 2006, 129–134. Marschalek Ákos felvetette, hogy István király a császári hatalom örökösét látta fiában, Imrében. Ezt a feltételezést nem érzem bizonyíthatónak.

Henrik császár és V. (Luxemburgi) Henrik bajor herceg halála után Brúnó, augsburgi püspök szóba jöhetett volna a Bajor Hercegség örököseként, hisz Henrik császárnak fivére, Luxemburg Henriknek sógora volt. Brúnó azonban egyházi emberként nem örökölhette a hercegséget. II. Konrád a fiának, Henriknek adta Bajor Hercegséget. WOLFRAM 2006, 114.

Köszönet Csákó Juditnak a témában folytatott egyeztetésért!

[32] *Notulæ anecdotæ e Chronica Illustris Stirpis Babenbergicæ in Osterrichia dominantis, Quam Vir Reverendus Aloldus de Peklarn, Serenissimi quondam Austriæ Marchionis Adalberti ab Anno MXXXIV. usque ad Annum MLVI. Capellanus conscripsit, a Fr. Ortilone Uno è primis Monachis Campililiensibus sub finem Seculi XII. excerptæ.* Praxel, Krems 1742.; CSÁKÓ 2018, 558.

[33] CSÁKÓ 2018, 558. Amire hivatkozik: TANGL, Michael: *Die Fälschungen Chrysostomus Hanthalers*. = *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 19. (1898), 1–54, 31–47., és SCHACHENMAYR, Volker: *Chrysostomus Hanthalers Briefe an die Brüder Pez*. Magisterarbeit. (Handschrift 2010). 19–19., 21–24.; lásd még: MARSCHALEK 2006, 138–139.

> *„MXXI. Adalbertus marchio nuptias fecit cum Alhaide, quae fuit filia Guilelmi comitis Pictaviensis, et Geiselae sororis Stephani primi regis Hungariae, et sancti, huius Alhaidis frater erat Petrus, qui post Stephanum in regno Hungariae successit."*[34]

Magyarul:

> *„1021. Adalbert őrgróf házasságot kötött Alhaiddal, aki lánya volt Vilmosnak – Poitou grófjának – valamint Gizellának –, aki Istvánnak, Magyarország első és szent királyának nővére volt. Ennek az Alhaidnak fivére volt Péter, aki Istvánt követte Magyarország királyságában."*

További fejezetben is olvashatunk róla:

> *„MXXXIX. Petrus in Ungaria Stephanum succedit, eius ex sorore Gisela nepos. Sed plurimis vitiis scatens, subditis brevi invisus evasit."*[35]

Magyarul:

> *„1039. Istvánt Magyarországon Péter követte, aki neki a nővérétől, Gizellától unokaöccse volt. De sok vétek terhelte, ezért, miután alattvalói hamar meggyűlölték, elmenekült."*

Hanthaler kiadványának fent idézett sorai tartalmaznak olyan adatot, amely más forrásból is ellenőrizhető: Adalbert osztrák őrgróf felesége a kortárs Reichanaui Hermann szerint valóban testvére volt a magyar Péter királynak.[36] Adalbert őrgróf feleségét bizonyos forrás Adehaid, mások Froizza néven említik.[37]

István nővére, Gizella Hanthaler szerint Vilmos, Poitou grófjának felesége volt. Ez a Gizella szülte volna Pétert, István örökösét. Hanthaler műve alapján akár feltételezni lehetne, hogy István nővére volt az a Gizella, aki Vazult megvakíttatta, hogy Pétert a magyar trónra segítse. Hanthaler kiadványában azonban Gizella – Péter anyja – Vilmos gróf felesége. Andrea Dandolo, velencei szerző műve szerint pedig István nőtestvére Orseolo Ottó, velencei dózse felesége lett.[38] Andrea Dandolo 14. századi, viszonylag kései szerző, de mégis velencei, és ez bizalmat ébreszt állításával szemben. Mivel a magyar krónikáshagyomány is velencei származásúként említi Pétert, Kézai Simon pedig egyenesen a velencei fejedelem *(dux)* fiának

[34] Notulae, 106 –107.

[35] Notulae, 108.

[36] *"Ipso anno Ungarii perfidi Ovonem (= Aba) quem regem sibi constituentes, Petrum regem suum occidere moliuntur. Qui vix fuga lapsus, primo ad marchio- nem nostrum Adalbertum, sororis suae martitum, profugus venit, …."* Reichenau Hermann, vagyis Hermannus Augiensis, 1041. MGH SS t. V. 123., hasonlóképpen a 12. századi Freisingi Ottó. *„Ungaros ... Petrum regem eorum ab Ovone regno fraudulenter pulsum intercessione Alberti marchionis, cuius levir erat, exulem suscepit…"* Otto FIRINGENSIS episcopus*: Chronica*. MGH, SS t. XX. Lib. VI, c. 32, 244. Idézi őket: VAJAY Szabolcs: *Géza nagyfejedelem családja*. In **KRALOVÁNSZKY Alán (szerk.):** *Székesfehérvár évszázadai. I. Az államalapítás kora*. Székesfehérvári István Múzeum, Székesfehérvár, 1967, 63–101, 97.

[37] Arnspecki Vid valóban Adelhaid néven nevezi Péter nővérét, Adalbert őrgróf feleségét, lehetséges, hogy tévedésből. Vajay szerint Adalbert első feleségét hívták Adelheidnak, és második neje volt Péter testvére, Froizza. VAJAY 1967, 97.; BÁLING 2021, 336–339.

[38] BÁLING 2021, 336.; VÁCZY 1940–41, 316.; *„Octho Ursoyolo dux… Erat quippe dux annorum ferre XVIII., quo tempore filiam Geuce regis Ungarorum et sororem Stephani successoris transduxit uxorem mulierem utique generositate serenam, facie facundam, et honestate preclaram."* MURATORI, Ludovicus Antonio: *Raccolta degli Storici Italiani*, XII. 1. Bologna, 1900, 203.

mondja, így kézenfekvő azt mondanunk, hogy Péter Orseolo Ottó dózse fia volt. Ezek után kétséges, amit az egyébként sem megbízható Hanthaler kiadványa állít Péter származásáról.[39]

Elméletileg persze elképzelhető, hogy István nővérének két házassága is volt: a velencei dózsétól született Péter nevű fia, Vilmos gróftól pedig Alhaid nevű lánya. Gyanús azonban, hogy az osztrák Hanthaler a magyar krónikáshagyomány alapján dolgozott: onnan vehette Vilmos gróf nevét, valamint Péter származásának történetét. Hanthaler feltehetőleg a magyar krónikáshagyomány hatására, esetleg Bonfini két Gizellájának alakját felhasználva alkothatta meg azt a gondolatot, hogy István nővérét is Gizellának hívták.[40]

Vilmos: egy zavaros genealógia költött alakja?

Szóljunk arról a személyről, aki a magyar krónikáshagyomány szerint apja volt Gizella királynénak és Péter királynak. Ő Vilmos, „Szent Zsigmond király fivére". Így szól róla a 14. századi krónikáshagyomány:

„Vilmos, Péter apja Zsigmondnak, a burgundok királyának a testvére volt, de Szent Zsigmond halála után a császárhoz ment, s a császár Velencébe helyezte, és hozzáadta feleségül Gertrúd nevű testvérét, akivel Gizella királynét nemzette. Gertrúd elhunytát követően Vilmos elvette Szent István király testvérét, vele nemzette Péter királyt."[41]

Szent Zsigmond Burgundia királya volt. 523/524-ben halt meg. I. Klodvig frank király fia, Chlodimir ölette meg őt. 535-ben az általa alapított Szent Móric-apátság templomában temették el. A Katolikus Egyház vértanúszentként tiszteli.[42] Zsigmond élete időben ugyan távol esik Szent István és Gizella korától, de mivel Burgundia fölött uralkodott, az említése mégis őrizheti halvány emlékét annak, hogy Gizella királyné édesanyja a burgund király lánya volt.[43]

A krónikáshagyomány Vilmosának burgundi, német és itáliai kapcsolatai is voltak. Váczy Péter felvetette, hogy Ottó-Vilmos burgundi herceg lehetett az a személy, akinek emléke belejátszott a magyar krónikáshagyományban említett burgundi Vilmos alakjának megalkotásába, hisz Ottó-Vilmosnak is volt burgundi és itáliai kapcsolata. Apja, Adalbert itáliai király volt, anyját Gerbergának hívták, ő maga burgund gróf lett. Ottó-Vilmos kettős

[39] Létezik olyan történészi nézet, amely szerint a velencei Péter nem Orseolo Ottó dózse fia volt. MÁTYÁS Flórián: *Magyar történeti problémák III*. = *Századok* 28 (1894), 296–297. Lásd még: MARSCHALEK 2006, 61–62. Kézai Simon mindenesetre a velencei dux fiának tartja Pétert. *Simonis de Keza*, 173.; VÁCZY 1940–41, 316.; KÉZAI Simon: *A magyarok cselekedetei*. Ford. BOLLÓK János. Utószó és jegyz. VESZPRÉMY László. Osiris, Budapest, 1999, 54. fejezet, 109. Az, hogy Kézai itt itáliai forrás ismeretében írhatott, arról lásd jelen cikk 5. jegyzetét.
Gizelláról való kettős vélemény a szépirodalomba is utat talált. Árpás Károly regénye is arra utal, hogy az emlékezet Péter király anyjával keverte volna össze Szent István feleségét. ÁRPÁS Károly: *Gisila abbatissa. Regény Boldog Bajor Gizelláról*. Agapé, Szeged, 2009, 458–460, 643.

[40] Bizonyára Hanthaler művére vezethetők vissza a részben ismeretterjesztő jellegű munkák híradásai, amelyek Péter anyját Gizellának nevezik (pl. https://archiv.katolikus.hu/szentek/0507.html). Magam is ilyen jellegű mű inspirálására találtam rá Hanthaler művére.

[41] *14. századi krónikakompozíció*, *ÁKÍF* 1999, 380–381.

[42] KLANICZAY Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban.* Balassi, Budapest, 2000, 75.; SÁGHY Marianne: *Szent Móric, a birodalom védőszentje: az ereklyék története. Az ezerötszáz éves Saint-Maurice d'Agaune-apátság kincstárának kiállítása a párizsi Louvre-ban*. = *Világtörténet*. (2014.) 2. sz., 337–346.

[43] SZÁNTÓ 1988, 41.; Kristó Gyula, 14. századi krónikakompozícióhoz írt jegyzete, in *ÁKÍF* 1999, 381. 1357. jegyzet.

neve alkalmat ad arra, hogy Orseolo Ottóval és a magyar krónikáshagyomány Vilmosával is összekeverjék. A burgundi Ottó-Vilmosnak azonban éppen Magyarországgal való kapcsolatáról nem tudunk…[44]

A rejtélyek számát szaporítja, hogy Hanthaler kiadványában Vilmos miért tűnik fel Poitou grófjaként. Ez a térség a mai Franciaország nyugati részének középső területe, Poitiers környéke. Meglehetősen távol van a Magyar Királyságtól. A 10. század végén, 11. század elején Aquitánia hercegét és Poitou grófját egyaránt Vilmosnak hívták. IV. Vilmos herceg, egyúttal Poitou grófja 995-ben halt meg. Az ő fia volt V. Vilmost (†1030), akit felkértek, hogy ő vagy a fia Itália királya legyen, de nem fogadta el.[45] Amennyiben e két Vilmos valamelyikéről mintázták volna a magyar krónikáshagyomány Vilmosát, továbbra is kétséges, hogy Aquitánia hercegének és Poitou grófjának mi köze volt a magyarokhoz.

Vilmos rejtélyét nem sikerült megoldanunk, a krónika kettős Gizella-képéről azonban azt mondhatjuk: a 10–11. században a Gizella viszonylag gyakori név volt, a Gizella–Henrik névpárra, mint anya fiú kapcsolatra ugyancsak több példát ismerünk (Burgundi Gizella Szent Henrik császárnak, Boldog Gizella Imre/Henrik hercegnek, Sváb Gizella III. Henrik császárnak volt édesanya.) Így adódott lehetőség arra, hogy Szent István feleségét, Boldog Gizellát a kései krónikások összekeverjék egy másik Gizellával. Az, hogy István kétszer nősült volna, mind a kétszer Gizellát vett volna el, kevéssé valószínű. Hanthaler kiadványában szereplő gondolat István király Gizella nevű nővéréről nem tűnik hiteles forrásnak. Érdemes azonban fontolóra venni, hogy II. Konrád feleségével, Sváb Gizellával keverhették össze Szent István feleségét, Bajorországi Boldog Gizellát, és ez a tévedés is hozzájárulhatott a negatív Gizella-kép kialakulásához.

Bergamói Fülöp életrajza Gizella királynéról

Amíg Szent István királyról már a 11. század második felében, 1083. évi szentté avatása táján készült önálló legenda,[46] addig feleségéről, Boldog Gizelláról a legkorábbi önálló életrajz a 15. század végéről maradt ránk. Jacobus Philippus Bergomensis (Giacomo Filippo Foresti, 1434–1520) Ágoston-rendi szerzetes készítette, híres asszonyokról *(De plurimis claris selectisque mulieribus)* szóló könyvének egyik fejezeteként. A könyvet 1497-ben jelentette meg, és Beatrix királynénak, Mátyás király özvegyének ajánlotta.[47] Az alábbiakban az 1497. évi ősnyomtatványban közölt életrajz szövegének néhány fontosabb gondolatát tárom az olvasó

[44] Váczy 1940–41, 318.; RICHARD J., *Otto-Wilhelm*. In *Lexikon des Mittelalters*, Vol. VI. München, Zürich, 1995, 1590.
[45] CURSENTE, B.: *Wilhelm IV.* In *Lexikon des Mittelalters*, IX. München, Zürich, 1998, 136–137.; CURSENTE, B.: *Wilhelm V. der Große*. In *Lexikon des Mittelalters*, IX. München, Zürich, 1998. 137–138.
[46] A legenda keletkezési idejének kérdéséről lásd Thoroczkay Gábor bevezetőjét, *ÁKÍF* 1999, 268.
[47] KANDZHA 2021; SZÁNTÓ 1988, 166.; Köszönet Veszprémy Lászlónak a fordításom javításáért, lektorálásért, és a Bergamói Fülöpről közölt életrajzi adatokért!; A cím problémáját és egyéb fontos adatokat lásd SZILÁGYI Emőke Rita: *De plurimis claris selectisque /scelestisque mulieribus. Boccaccio nőgyűjteményének újraírása egy politikai propaganda szolgálatában*. In DOBOZY Nóra, SZILÁGYI Emőke Rita, LOVAS Borbála (szerk.): *Boccaccio etal.on*. *Fiatal kutatók konferenciája. Tanulmánykötet*. Budapest, 2009, 55–61. Szilágyi rámutat arra is, hogy a dedikáció 1493-ban készülhetett, de a nyomtatott könyv 1497-ben jelent meg.; KANDZHA Iliana: *Gisela of Hungary as an Agent of Christianization in Selected Historiographic and Hagiographic Traditions.* In: IZDNÝ, Jakub et al. (ed.): *Saint Ludmila. Women in the Christianization of Central Europe. / Heilige Ludmila. Frauen in der Zeit der Christianisierung Mitteleuropas*. Prague, 2025, 303–323.

elé,[48] de figyelembe vettem az 1521. évi kiadás pontosított szövegét is.[49] Fülöp munkája a 11. századi eredeti forrásokkal összevetve tartalmaz pontatlanságokat és a 11. századtól idegen elemeket, mégis fontos forrás Boldog Gizella késő középkori tiszteletéről.

Bergamói Fülöp műve szerint Gizella Ottó Szászország hercegének lánya volt.[50] Gizellának ugyan Civakodó Henrik volt az apja, annak dédapját azonban Ottónak hívták, aki valóban szász herceg volt.[51]

Fülöp legendája szerint Gizella Szent Adalbert által keresztény hitre térítette a magyarokat.[52] Gizellának a hittérítésben játszott szerepe valóban régi keletű. Az Epternachi rövid krónika szerint Henrik császár Gizella révén térítette keresztény hitre a magyarokat. (Ez a krónika a *Gilla* névváltozatot használja Gizellára.)[53]

A Fülöp által írt legenda elmondja, hogy Gizella életrajza hibáktól hemzseg.[54] Valószínűleg azokra a krónikarészekre gondolhatott, amelyek Gizellát negatív színben tüntették fel.

Bergamói Fülöp szerint Gizella szelídítette a „királyi hatalom törvényét".[55] Kortárs forrásokból tudunk olyan esetről, amely talán alapjául szolgált ennek az állításnak. 1003-ban lázadás tört ki Gizella fivére, Henrik német király ellen. A lázadók között volt Henrik fivére is, akit Brúnónak hívtak, aki tehát Gizellának is testvére volt. A lázadás kudarca után Magyarországra menekült, nyilván azért, mert nővérénél remélt menedéket. Thietmar krónikája szerint magyar közvetítéssel kísérték vissza Henrik királyhoz, aki megbocsátott neki.[56]

Olyan forrásról nem tudok, amely szerint Gizella a férjét mérsékelte volna az ítéletek meghozásában. Legendaszerű elbeszéléseken azonban visszatérő fordulat, hogy a királynék mérsékelni igyekeznek uralkodó férjük szigorát. Ez a motívum olvasható Szent Radegunda

[48] BERGOMENSIS, Jacobus Philippus: *De plurimis claris selectisque mulieribus.* Ferrara, 1497. Library of Congress. https://www.loc.gov/item/2021667031/ https://www.loc.gov/resource/gdcwdl.wdl_17173/?sp=348&st=image&r=-0.019,0.798,1.116,0.678,0 (Letöltés: 2024. június 13.); https://archive.org/details/deplurimisclaris00jaco/page/n347/mode/2up (Letöltés: 2025.09.23.)

[49] RAVISIUS, Johannes (ed.): *De memorabilibus et claris mulieribus: aliquot diversorum scriptorum opera.* Paris, 1521. https://mateo.uni-mannheim.de/camenaref/muliers.html https://mateo.uni-mannheim.de/camena/muliers/books/mulieres_2.html (Letöltés: 2024. június 13.) NIEHL, Rudiger (ed.): *Opvs Jacobi Philippi BERGOMENSIS, De claris mulieribus.* 2003. https://mateo.uni-mannheim.de/camena/muliers/books/mulieres_2.html

[50] *„Geisilla seu Galla illustrissima christianissimaque regina Otthonis Saxonie ducis filia…"* In BERGOMENSIS 1497.

[51] WEINFURTER 1999, 15.; SZÁNTÓ 1988, 41.

[52] *„Stephanum regem maritum suum inprimis cum universo regno auxilio cum Adalberti Pragensis episcopi optimi viri et concionatoris prestantissimi ad Christi fidem tandem convertit* […]. *Quamobrem illa quodam modo demum suis elegantissimis documentis mirificisque exemplis et ipsum maritum regem ac universos Ungaros Christi institutis attaxit. Atque ita fidei chritiane per sacrum baptisma opere sancti Adalberti episcopi mira dexteritate agregauit."* BERGOMENSIS 1497.

[53] BRADÁCS, Gábor: *Gisela von Bayern –Friedensstifterin und „Apostelin" Ungarns.* In CZAJA Roman, MÜHLE Eduard, RADZIMIŃSKI Andrzej (hrsg.): *Konfliktbewältigung und Friedensstiftung im Mittelalter*. Torún, 2012, 315–330, 317.; UZSOKI 1982, 129.; *Chronicon Epternacense Breve,* 1306.

[54] *„Cuiusque historia, licet multo versetur in errore…"*. In BERGOMENSIS 1497.

[55] *„…etiam persepe propter Christum fastum regie potestatis remitteret…"*. In BERGOMENSIS 1497.

[56] *Thietmari Merseburgensis episcopi, Chronicon*. In Thietmar von MERSEBURG, *Chronik*. Neu Übertragen und erläutert von TRILLMICH, Werner. Darmstadt, 2011, 244–247. (Lib. VI. cap. 2–3.); Lásd még VESZPRÉMY László: *Gizella, a német királynéi hagyományok örököse*. In PROKOPP Mária (kiad.): *Regina Gisela. Boldog Gizella nyomában. Tanulmányok első királynénk tiszteletére*. Kortárs Női Reflexiók Fóruma, 2023, 19–28, 26–27.

legendájában,[57] Madarász Henrik király felesége, Matild királyné életrajzában,[58] valamint Boleszló fejedelem feleségének történetében is.[59] Érthető, ha Bergamói Fülöp Gizellára is alkalmazta ezt a toposzt.

Fülöp munkája szerint István a hadjáratok során szerzett zsákmányból templomokat épített Budán és Fehérvárott.[60] Ehhez hasonló adatot a 14. századi krónikáshagyományban is olvasunk: ott Keántól és az erdélyi Gyulától szerzett zsákmányból gazdagít templomokat a király.[61]

Fülöp művében István a szerbeket, bosnyákokat is uralma alá hajtja és Lengyelországig tolja ki országának határát.[62]A kortárs Merseburgi Thietmar krónikájából valóban kiderül, hogy a pannón király szembekerül nagybátyjával, akire Boleszláv egy várat bízott a lengyel–magyar határon.[63] Istvánnak olyan hadjáratáról is tudunk, melyet a Balkán irányába vezetett: II. Baszileiosz bizánci császárral szövetségben támadta a bulgáriai Ochridot.[64] Bergamói Fülöp azonban valószínűleg saját kora állapotát igyekezett Szent István korába visszavetíteni, amikor István királyságának határairól írt.

Bergamói Fülöp furcsaságokban bővelkedő munkája szerint Gizellát férje mellé temették, Fehérvárra.[65] A kortárs Reichenaui Hermann szerint Gizella Magyarországon öregedett meg. Arról azonban már nem szól Hermann, hogy Gizella Magyarországon halt-e meg, vagy visszatért-e hazájába.[66] Viszonylag kései, 15. századi forrás – Schreitwein – szerint az özvegy királyné hazatért német földre és Passauban halt meg, az ottani apácakolostor apátnőjeként.[67] Passauban nyugvó *Gisila abatissa* egyszerű sírköve fölé a 15. században

[57] KRUSCH, Bruno (ed.): *De Vita Sanctae Radegundis Libri Duo'*. In *MGH. Scriptorum Merovingicarum Tomus II*: (Hannover: Inpensis Bibliapolii Hahniani, 1888.), 358–395. Liber I., cap. 10., p. 368.;

[58] KOEPKE, Rudolf (ed.): *„Vita Mathildis regina eantiquor",* cap. 5. In PERTZ, Georg Heinrich (ed.): *MGH SS*. X. *'Das Leben der Königin Mathilde' von Philipp JAFFÉ*, neubearbeitet von Wilhelm WATTENBACH, In GdV 2. Auflage, Band 31a (Leipzig: 1891)] in *Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte. Zweite Fortsetzung*. CD-ROM, (Berlin: Heptagon, 2007); Királynék szerepéről lásd HALMÁGYI Miklós: *Életmentő szentek. Fizikai erőszak és lelki erő.* In MARGITTAI Linda, TOMKA, Béla (szerk.): T*örténelem és erőszak: a Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület 2019. évi szegedi konferenciájának tanulmánykötete.* Szeged, 2021. 495–511, 501–502.

[59] BAGI Dániel (ford., bev., jegyz.): *Névtelen Gall. A lengyel fejedelmek, hercegek krónikája és tettei*. Argumentum, Budapest, 2007. I. Lib. 13. cap., 119–121.

[60] *„Ex quorum spoliis et ecclesias plurimas hinc inde et inter cetera insignia cenobia ac superbissima in honorem beati Petri apostoli in civitate Buda ac Albensi urbe edificari precepit."* In BERGOMENSIS 1497.

[61] *Hungarici compositio saeculi* XIV., 315–317. (Cap. 66–67.); *ÁKÍF* 1999, 371–375.

[62] *„Nam Transdanubium transgressi Sclavos et Bosnenses et Servios seu Rasianos qui Tribali seu Misii dudum dicebantur, nec non et Valachos quos partim Gethas partimque Transsilvanos apellant, usque ad Polonos suo adiecerunt imperio."* In BERGOMENSIS 1497.

[63] MERSEBURGI Thietmar: *Krónika*. Ford., bev, jegyz.: THOROCZKAY Gábor. In *ÁKÍF* 1999, 107–114.; THIETMARI MERSEBURGENSIS episcopi*, Chronicon* = Thietmar von MERSEBURG, *Chronik*. Neu Übertragen und erläutert von Werner TRILLMICH. Darmstadt, 2011. 442/443.

[64] MAKK Ferenc (ford., bev., jegyz.): *A namuri-i Szent Albán egyház alapítása*. In *ÁKÍF* 1999, 226–228.; Ami egy déli irányú hadjárat emlékét mutathatja: Szent István legendájában olvashatunk arról, hogy Bonifác az ország alsó részeiben próbál térítő tevékenységet folytatni. A Bonifáccal azonosítható Querfurti Brúnó tud a fekete magyarok elleni fellépésről. In *Szent István király nagyobbik legendája.* Lásd: *Szent István király nagyobbik legendája.* KISDI Klára (ford.), In *ÁKÍF* 1999, 268–298.; *Querfurti Brúnó levele*. THOROCZKAY Gábor (ford., bev. jegyz.). In *ÁKÍF* 1999, 89–91.; *Querfurti Bruno levele II. Henrik német királyhoz.* In HALMÁGYI Miklós (szerk.): *Hittérítők és pogányok. Querfurti Brúnó – egy vértanú szent István korában*. = *Belvedere Meridionale* 24/4 (2012), 137−142.

[65] *„Atque ita ipsam cum viro suo rege Stephano eodem sepulchro in Albensi basilica, quam in honore beatisime Dei genitricis construxerant, condigno honore sepelliere..."* BERGOMENSIS 1497.; KANDZHA 2025, 316.

[66] REICHENAUI Hermann, *ÁKIF* 1999, 220–225.

[67] UZSOKI 1982, 137.

díszesebb síremléket állítottak, amely szerint Szent Henrik nővére és István király felesége maradványai nyugszanak azon a helyen. Az újabb kutatás általában elfogadja, hogy Gizella királyné valóban hazatért német földre, és az ő maradványait rejti a passaui sír. A síron megmunkált kereszt alakja és a rajta látható sasok arra utalnak, hogy az uralkodócsalád egyik tagja nyugszik ott.[68] Felmerült azonban olyan nézet is, miszerint Gizella Magyarországon halt meg, és Veszprémben temették el.[69] Gizella fehérvári temetésének gondolata valószínűleg abból fakad, hogy Bergamói Fülöp pontos ismeretek hiányában próbálta rekonstruálni az eseményeket, de ez tévedéshez vezetett.

Gizella királyné szőlőbirtok-adománya

Eredeti oklevél sajnos nem maradt ránk Gizella királynétól. Kései másolat azonban ránk hagyományozott egy adományt, melyben *Kesla regina* Szent Móricnak adományozott szőlőbirtokokat.[70] Mivel Szent Móric a bakonybéli apátság védőszentje, így ez a birtokadomány gyakorlatilag a bakonybéli szerzetesközösségnek szólt. Hol feküdtek a szőlőbirtokok? A helynév a kéziratban nehezen olvasható. Wenzel Gusztáv még *Mana*, alakban írta át.[71] A 20. század elején Sörös Pongrácz és Erdélyi László Mátraként értelmezték a helynevet.[72] Györffy György a Matra alakot Macra alakra helyesbítette és Makra hegyként értelmezte. Szerinte az Arad közelében levő Makra hegynél feküdtek a Gizella királyné által adományozott szőlőbirtokok.[73] Magam is ezt az értelmezést tartom elfogadhatóbbnak.[74]

[68] Uzsoki 1982, 125–168.

[69] Gutheil Jenő: *Gizella királyné veszprémi sírja*. In *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprémi Érsekség, Veszprém, 2008, 103–112. Gutheil szerint III. Henrik Gizella nevű lányát temethették Passauban, aki apáca lett. Gutheil 2008, 109.

[70] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Fényképgyűjtemény (HU-MNL-OL-DF) 287859.; Erdélyi László*: A bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei. Mutatvány „A pannonhalmi Szent Benedek-Rend története" cz. vállalatnak sajtó alatt lévő s a bakonybéli apátságról szóló VIII. kötetéből*. = *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 10. (1903), 193–237, 198; Sörös Pongrácz: *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története VIII: A bakonybéli apátság története. I. Az önállóság kora 1023–1548*. Szent István Társulat, Budapest, 1903, 28. 8. j. 590; Györffy, Georgius et al. (ed.): *Diplomata Hungariae Antiquissima. I. 1000–1131*. Budapestini, 1992, *(DHA*) 120, Nr. 27.

[71] Wenzel Gusztáv (kiad.): *Árpádkori új okmánytár 890–1235*. *Codex Diplomaticus Arpadianus*. (Monumenta Hungariae Historica, Magyar Történelmi Emlékek), Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya, Pest, 1867. VI. 39.

[72] Sörös 1903, 28., 590. A térképet lásd a 32. és 33. oldalak között.; Erdélyi László: *A bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei*. In Sörös Pongrácz: *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története VIII: A bakonybéli apátság története. I. Az önállóság kora 1023–1548*. Szent István Társulat, Budapest, 1903, 219–266., 223., 224.; Erdélyi 1903, 198.

[73] Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 163, 1. jegyzet, 163., 164. 166. – *DHA* 120. (Nr. 27).; Mihalca, Alexandru – Lazea, Emil: *Tradiţiile şi experienţa culturii vitei de viein zona Aradului*. Bucureşti, 1990. 16.; Csávossy György: *Jó boroknak szép hazája, Erdély*. Mezőgazda, Budapest, 2002, 273, 279, 292, 352. (A kötetre Balla Géza pincészetének Zoltán nevű munkatársa hívta fel a figyelmemet, köszönet érte!); Baán Izsák: *Szent Günter és a bakonybéli alapítás – tények és eszmények.*
In Dénesi Tamás (szerk.): *Vallis sanctorum. Fejezetek a bakonybéli monostor ezeréves történetéből*. Bakonybéli Szent Mauríciusz Monostor, Bakonybél–Pannonhalma, 2020, 20.; F. Romhányi Beatrix: *A bakonybéli apátság birtokai és gazdasági szerepe a tatárjárás előtt*. In *Vallis sanctorum*, 48., 55.; Marton Szabolcsnak Arad-Hegyaljáról szóló, ez idáig kéziratban levő munkája is Makra hegyhez lokalizálja Gizella adományát.

[74] Halmágyi Miklós: *Hol volt Gizella királyné Bakonybélnek juttatott szőlőadománya? Mátra vagy Makra? Egy paleográfiai probléma birtoktörténeti vonatkozásai. = Turul* (2023) 2. szám, 87–93.

Összegzés

Szent István király feleségéről, Boldog Gizelláról[75] viszonylag kevés kortárs forrás maradt ránk, a kései szerzők egy része pedig torzította az első magyar királyné emlékezetét. A kettős Gizella-kép eddig elemzett forrásai – Kézai Simon, a 14. századi krónikáshagyomány, magyar–lengyel krónika, Alberik – mellé érdemesnek tartom, hogy a Szent Henrik-hagyományban olvasható kettős Gizella-képre is figyelmet fordítsunk. Boldog Gizella emlékezete szempontjából célszerű elemezni Bergamói Fülöp 1497-ben megjelent munkáját, mely Gizella első ismert legendája. Ezt a munkát nem a hitelességéért kedveljük, de rávilágít Gizella késő középkori tiszteletére. A kevéssé ismert dokumentumok közé tartozik Gizella királyné bakonybéli szerzetesek számára kiadott adománylevelének másolata. Ezt a forrást is érdemes szem előtt tartanunk, amikor Gizella királyné templomokat segítő szerepéről szólunk.

Források és szakirodalom

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Fényképgyűjtemény (HU-MNL-OL-DF) 287859.

ÁKIF 1999 = KRISTÓ Gyula (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. (= *ÁKIF*) Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1999.

ANONYMUS: *Gesta Hungarorum.* Ford.: PAIS Dezső.
https://mek.oszk.hu/02200/02245/02245.htm

ÁRPÁS Károly: *Gisila abbatissa. Regény Boldog Bajor Gizelláról*. Agapé, Szeged, 2009.

AVENTINUS JOHANNES = AVENTINI, Ioannis *Annallium Boiorvm Libri VII*. Lipsiae, 1710. https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/aventinus1710/0533/image,info. V. könyv, 488–491.

B. SZABÓ János, SUDÁR Balázs: *Az Árpád-ház nyomában*. *Források és Tanulmányok.* HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2021.

BAÁN Izsák: *Szent Günter és a bakonybéli alapítás – tények és eszmények.* In DÉNESI Tamás (szerk.): *Vallis sanctorum. Fejezetek a bakonybéli monostor ezeréves történetéből*. Bakonybéli Szent Mauríciusz Monostor, Bakonybél–Pannonhalma, 2020, 11–28.

BAGI Dániel (ford., bev., jegyz.): *Névtelen Gall. A lengyel fejedelmek, hercegek krónikája és tettei*. Argumentum, Budapest, 2007.

[75] Gizella tiszteletével kapcsolatban lásd: SZUROMI Szabolcs Anzelm O. Praem.: *„Sancta Gisela" – Kánonjogi megjegyzések Boldog Gizella liturgikus tiszteletének engedélyezéséhez.* In PROKOPP Mária (kiad.): *Regina Gisela. Boldog Gizella nyomában. Tanulmányok első királynénk tiszteletére*. Kortárs Női Reflexiók Fóruma, 2023, 61–67.

BÁLING Péter: *Az Árpád-ház hatalmi kapcsolatrendszerei*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2021.

BERGOMENSIS, Jacobus Philippus: *De plurimis claris selectisque mulieribus.* Ferrara, 1497. (Library of Congress). https://www.loc.gov/item/2021667031/

BONFINI, Antonio: *A magyar történelem tizedei*. Ford. KULCSÁR Péter. Balassi, Budapest, 1995.

BRADÁCS Gábor: *„Heinricus filius Stephani, qui tantis miraculis claruit". Szent Imre herceg a középkori európai történetírásban. = Történeti Tanulmányok* 14 (A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének Évkönyve) (2007), 51–72.

BRADÁCS, Gábor: *Gisela von Bayern –Friedensstifterin und „Apostelin" Ungarns.* In CZAJA, Roman – MÜHLE, Eduard – RADZIMIŃSKI Andrzej (hrsg.): *Konfliktbewältigung und Friedensstiftung im Mittelalter*. Torún, 2012, 315–330.

BRADÁCS, Gábor: *Gisela von Bayern –Friedensstifterin und „Apostelin" Ungarns.* In CZAJA Roman, MÜHLE Eduard, RADZIMIŃSKI Andrzej (hrsg.): *Konfliktbewältigung und Friedensstiftung im Mittelalter*. Torún, 2012, 315–330.

BRESSLAU, Harry (hrgs.): *Die Werke Wipos.* In *Monumanta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi 61.* Hannover–Leipzig, 1915, 24–25.

CDA = WENZEL Gusztáv (kiad.): *Árpádkori új okmánytár 890–1235*. *Codex Diplomaticus Arpadianus*. (Monumenta Hungariae Historica, Magyar Történelmi Emlékek), Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya, Pest, 1867.

CURSENTE, B.: *Wilhelm IV.* In *Lexikon des Mittelalters*, Vol. IX. München, Zürich, 1998, 136–137.

CURSENTE, B.: *Wilhelm V. der Große*. In *Lexikon des Mittelalters*, Vol. IX. München, Zürich, 1998. 137–138.

CSÁKÓ Judit: *Kegyes királyné vagy rosszakarat mérgével teli vipera? = Századok* 152/3 (2018), 543–590.

CSÁKÓ Judit: *Néhány megjegyzés Albericus Trium Fontium krónikájának magyar adataihoz*. In MIKÓ Gábor, PÉTERFI Bence, VADAS András (szerk.): *Tiszteletkör. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012. 515–526.

CSÁVOSSY György: *Jó boroknak szép hazája, Erdély*. Mezőgazda, Budapest, 2002.

CSÓKA J. Lajos: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században*. MTA Irodalomtörténeti Intézete – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

DHA = GYÖRFFY, Georgius et al. (ed.): *Diplomata Hungariae Antiquissima. I. 1000–1131*. Academia Scientiarium Hungaricae (Magyar Tudományos Akadémia), Budapestini, 1992.

DOMANOVSZKY, Alexander (ed.): *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. In SZENTPÉTERY, Emericus (ed.): *Scriptores Rerum Hungaricarum* I. (= *SRH),* (reprint), Budapest, 1999, 217–505.

DOMANOVSZKY. Alexander (ed.): *Simonis de Keza: Gesta Hungarorum.* In *Scriptores Rerum Hungaricarum*. SZENTPÉTERY, Emericus (ed.). Budapest, 1937, I. 129–194. (Reprint: Budapest, 1999.) (= *SRH*).

ERDÉLYI László: *A bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei*. In SÖRÖS Pongrácz: *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története VIII: A bakonybéli apátság története. I. Az önállóság kora 1023–1548*. Szent István Társulat, Budapest, 1903.

ERDÉLYI László*: A bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei. Mutatvány „A pannonhalmi Szent Benedek-Rend története" cz. vállalatnak sajtó alatt lévő s a bakonybéli apátságról szóló VIII. kötetéből*. = *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 10. (1903), 193–237.

F. ROMHÁNYI Beatrix: *A bakonybéli apátság birtokai és gazdasági szerepe a tatárjárás előtt*. In DÉNESI Tamás (szerk.): *Vallis sanctorum*. *Fejezetek a bakonybéli monostor ezeréves történetéből*. Bakonybéli Szent Mauríciusz Monostor, Bakonybél–Pannonhalma, 2020, 45–58.

FIRINGENSIS, Otto episcopus*: Chronica*. In *Monumanta Germaniae Historica, Scriptores (in Folio) 6.* Hannover, 1844, (=*MGH)*, SS t. XX. Lib. VI.

GOMBOS F. Albin: *Szent István a középkori külföldi történetírásban*. In SERÉDI Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halának kilencszázadik évfordulójára III*. MTA, Budapest, 1938, 279–324.

GUTHEIL Jenő: *Gizella királyné veszprémi sírja*. In *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprémi Érsekség, Veszprém, 2008, 103–112.

GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

GYÖRFFY, Georgius et al. (ed.): *Diplomata Hungariae Antiquissima. I. 1000–1131*. Academia Scientiarium Hungaricae (Magyar Tudományos Akadémia), Budapestini, 1992. *(=DHA*).

HALMÁGYI Miklós: *Bakonybélnek juttatott szőlőadománya? Mátra vagy Makra? Egy paleográfiai probléma birtoktörténeti vonatkozásai.* = *Turul* (2023) 2. szám, 87–93.

HALMÁGYI Miklós: *Életmentő szentek. Fizikai erőszak és lelki erő.* In MARGITTAI Linda, TOMKA, Béla (szerk.): T*örténelem és erőszak: a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2019. évi szegedi konferenciájának tanulmánykötete.* Szeged, 2021. 495–511.

HALMÁGYI Miklós: *Kortárs szentek. István király és Henrik császár hagiográfiai párhuzamai*. = *Vigilia* 89/8 (2024), 684–692.

HOLDER-EGGER, Oswald (ed.): *Chronicon Epternacense Breve.* In *Monumanta Germaniae Historica, Scriptores*, *(=MGH),* Tom. XV./2., Hannover, 1888, 1305–1307.

HORVÁTH Mihály: *Magyarország történelme*. Heckenast, Pest, 1871.

KANDZHA Iliana: *Gisela of Hungary as an Agent of Christianization in Selected Historiographic and Hagiographic Traditions.* In: IZDNÝ, Jakub et al. (ed.): *Saint Ludmila. Women in the Christianization of Central Europe. / Heilige Ludmila. Frauen in der Zeit der Christianisierung Mitteleuropas*. Prague, 2025, 303–323.

KANDZHA, Iliana: *The Cult of the Chaste Imperial Couple: Henry II and Cunigunde in the Hagiographic Traditions, Art, and Memory of the Holy Roman Empire (c. 1350–1500)*. PhD-Dissertation, Central European University, Budapest, 2021.

KÉZAI Simon: *A magyarok cselekedetei*. Kiad.: BOLLÓK János, ford., utószó: VESZPRÉMY László. (Millenniumi Magyar Történelem – Források.), Osiris, 1999.

KIS Iván: *Johannes Aventinus magyar vonatkozású információi – A bajor humanista történetíró szavahihetőségének problémája*. = *Fons* 25/1 (2018), 49–86.

KLANICZAY Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban.* Balassi, Budapest, 2000.

KOEPKE, Rudolf (ed.): „*Vita Mathildis regina eantiquor*”. In PERTZ, Georg Heinrich (ed.): *MGH SS*. X. *'Das Leben der Königin Mathilde' von Philipp JAFFÉ,* neubearbeitet von Wilhelm WATTENBACH, In GdV 2. Auflage, Band 31a (Leipzig: 1891.)] in *Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte. Zweite Fortsetzung*. CD-ROM, (Berlin: Heptagon, 2007).

KRISTÓ Gyula: *Gizella királyné az Árpád-kori történetírásban.* In KOSZTA László, HOMONNAI Sarolta (szerk.): *Gizella királyné*. Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Művészetek Háza, Veszprém, 2000, 93–97.

KRISTÓ Gyula: *Imre herceg (és király) nevéről.* = *Magyar Nyelv* 96/3 (2000), 355–357.

KRUSCH, Bruno (ed.): *De Vita Sanctae Radegundis Libri Duo'*. In *MGH. Scriptorum Merovingicarum Tomus II*: (Hannover: Inpensis Bibliapolii Hahniani, 1888.), 358–395.

MADZSAR Imre: *Szent Imre herceg legendája*. = *Századok* 65 (1931) 35–61.

MAKK Ferenc (ford., bev., jegyz.): *A namuri Szent Albán egyház alapítása*. In *ÁKÍF* 1999, 226–228.

MARSCHALEK Ákos: *Vászoly és Imre herceg. A hatalom árnyékában*. Westprodukt Kft, Budapest, 2006.

MÁTYÁS Flórián: *Magyar történeti problémák III*. = *Századok* 28 (1894).

MERSEBURG, Thietmar von, *Chronik*. Neu Übertragen und erläutert von TRILLMICH, Werner. Darmstadt, 2011.

MERSEBURGI Thietmar: *Krónika*. Ford., bev, jegyz.: THOROCZKAY Gábor. In *ÁKÍF* 1999, 107–114.

MGHS = PERTZ, Georg Heinrich (ed.): *Monumanta Germaniae Historica, Scriptores (in Folio) 6.* Hannover, 1844.

MIHALCA, Alexandru – LAZEA, Emil: *Tradiţiile şi experienţa culturii vitei de viein zona Aradului*. Bucureşti, 1990.

MURATORI, Ludovicus Antonio: *Raccolta degli Storici Italiani*, XII. 1. Bologna, 1900.

NIEHL, Rudiger (ed.): *Opvs Jacobi Philippi BERGOMENSIS*, *De claris mulieribus.* 2003. https://mateo.uni-mannheim.de/camena/muliers/books/mulieres_2.html.

Querfurti Brúnó levele II. Henrik német királyhoz. Ford., jegyz.: SZABÓ Pál. In HALMÁGYI Miklós (szerk.): *Hittérítők és pogányok. Querfurti Brúnó – egy vértanú szent István korában*. = *Belvedere Meridionale* (tematikus szám), 24/4 (2012), 137−142.
Querfurti Brúnó levele. Ford., bev. jegyz.: THOROCZKAY Gábor. In *ÁKÍF* 1999, 89–91.

RAVISIUS, Johannes (ed.): *De memorabilibus et claris mulieribus: aliquot diversorum scriptorum opera.* Paris, 1521. https://mateo.uni-mannheim.de/camenaref/muliers.html

RICHARD J., *Otto-Wilhelm*. In *Lexikon des Mittelalters*, Vol. VI. München, Zürich, 1995, 1590.

RÓZSA Márton: *Augsburgi Brúnó és Szent István. Esettanulmány a személyi helyváltoztatás hatalmi aspektusainak vizsgálatához.* = *Történelmi Szemle* 65/4 (2023), 615–637.

SÁGHY Marianne: *Szent Móric, a birodalom védőszentje: az ereklyék története. Az ezerötszáz éves Saint-Maurice d'Agaune-apátság kincstárának kiállítása a párizsi Louvre-ban*. = *Világtörténet*. (2014.) 2. sz., 337–346.

SCHACHENMAYR, Volker: *Chrysostomus Hanthalers Briefe an die Brüder Pez*. Magisterarbeit. (Handschrift 2010).

SÖRÖS Pongrácz: *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története VIII: A bakonybéli apátság története. I. Az önállóság kora 1023–1548*. Szent István Társulat, Budapest, 1903.

SRH = *Scriptores Rerum Hungaricarum*. SZENTPÉTERY, Emericus (ed.). Budapest, 1937, I. (Reprint: Budapest, 1999.)

STUMPF, Marcus (hrsg.): *Die Vita sancti Heinrici regis et confessoris und ihre Bearbeitung durch den Bamberger Diakon Adalbert.* In *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi 69*. Hannover, 1999.

SZÁNTÓ Konrád: *Boldog Gizella, első magyar királyné élete*. Ecclesia, Budapest, 1988.

Szent István király nagyobbik legendája. Ford.: KISDI Klára. In *ÁKÍF* 1999, 268–298.

SZILÁGYI Emőke Rita: *De plurimis claris selectisque /scelestisque mulieribus. Boccaccio nőgyűjteményének újraírása egy politikai propaganda szolgálatában*. In DOBOZY Nóra, SZILÁGYI Emőke Rita, LOVAS Borbála (szerk.): *Boccaccio etal.on*. *Fiatal kutatók konferenciája.* Tanulmánykötet. ELTE, Budapest, 2009, 55–61.

SZUROMI Szabolcs Anzelm O. Praem.: *„Sancta Gisela" – Kánonjogi megjegyzések Boldog Gizella liturgikus tiszteletének engedélyezéséhez.* In PROKOPP Mária (kiad.): *Regina Gisela. Boldog Gizella nyomában. Tanulmányok első királynénk tiszteletére*. Kortárs Női Reflexiók Fóruma, 2023, 61–67.

SZŰCS Jenő: *Társadalomelmélet, politikai teória és történelemszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumá*ban. I. = *Századok*, 107/1 (1973), 569–643.

TANGL, Michael: *Die Fälschungen Chrysostomus Hanthalers*. = *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 19. (1898), 1–54.

THIETMARI MERSEBURGENSIS episcopi*, Chronicon* = MERSEBURG, Thietmar von, *Chronik*. Neu Übertragen und erläutert von Werner TRILLMICH. Darmstadt, 2011.

TÓTH Péter: *A lengyel–magyar vegyes krónika*. In LENDVAI L. Ferenc et al. (szerk.): *Septuagesimo anno humanissime peracto: Tanulmányok Kulcsár Péter 70. születésnapjára*. Miskolci Egyetem, Miskolc, 2004, 223–242.

UHRIN Dorottya: *A szűz uralkodó eszménye és a Szent Imre legenda*. = *Századok* 159/5 (2025), 1017–1042.

UHRMAN Iván: *A régi, daltalan Vazul*. In KORDÉ Zoltán, TÓTH Hajnalka (szerk.): *Etelköztől Mezőkeresztesig. Ünnepi tanulmányok Tóth Sándor László 70. születésnapjára*. SZTE BTK, Közép- és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, Szeged, 2024, 279–291.

UZSOKI András: *Az első magyar királyné, Gizella sírja*. = *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 16 (1982), 125–168.

VÁCZY Péter: *A Vazul-hagyomány középkori kútfőinkben. Forráskritikai tanulmány*. = *Levéltári Közlemények,* 18–19 (1940–1941), 304–338.

VAJAY Szabolcs: *Géza nagyfejedelem családja*. In KRALOVÁNSZKY Alán (szerk.): *Székesfehérvár évszázadai. I. Az államalapítás kora*. Székesfehérvári István Múzeum, Székesfehérvár, 1967, 63–101.

VESZPRÉMY László: *Az augsburgi csata (955) historiográfiája: a történeti kritika kezdetei.* In FEDELES Tamás – BAGI Dániel (szerk.): *„Köztes-Európa" vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére.* Kronosz, Pécs, 2012, 517–530.

VESZPRÉMY László: *Forrásközlemény Szent István korai tiszteletéhez Bambergben.* In HENDE Fanni, KISDI Klára, KORONDI Ágnes (szerk.): *„Mestereknek gyengyének." Ünnepi kötet Madas Edit hetvenedik születésnapjára*. OSZK, Budapest, 2020, 507–517.

VESZPRÉMY László: *Gizella, a német királynéi hagyományok örököse*. In PROKOPP Mária (kiad.): *Regina Gisela. Boldog Gizella nyomában. Tanulmányok első királynénk tiszteletére*. Kortárs Női Reflexiók Fóruma, 2023, 19–28.

Vita Sancti Heinrici. Szent Henrik élete. Ford: Veszprémy László = *Belvedere Meridionale*, 2024/4, 125–151.

WAITZ, Georg (ed.): *Vitae Heinrici et Cunegundis impp.* In PERTZ, Georg Heinrich (ed.): *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores (MGHS)* (in Folio) 4. Hannover, 1841, 788–828.

WEINFURTER, Stefan: *Heinrich II. (1002–1024.). Herrscher am Ende der Zeiten.* Regensburg, 1999.

WENZEL Gusztáv (kiad.): *Árpádkori új okmánytár 890–1235*. *Codex Diplomaticus Arpadianus*. (Monumenta Hungariae Historica, Magyar Történelmi Emlékek), Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya, Pest, 1867. (= *CDA*)

WOLFRAM, Herwig: *Conrad II, 990–1039. Emperor of Three Kingdoms*. Pennsylvania, 2006.

ZSOLDOS Attila: *Gertrúd és a királynéi intézmény az Árpád-kori Magyar Királyságban*. In MAJOROSSY Judit (szerk.): *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013*. (Ferenczy Múzeum Kiadványai, A sorozat: Monográfiák 2.), Szentendre, 2014. 17–28.

ZSOLDOS Attila: *Gertrúd és a királynéi intézmény az Árpád-kori Magyar Királyságban*. In MAJOROSSY Judit (szerk.): *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013*. (Ferenczy Múzeum Kiadványai, A sorozat: Monográfiák 2.), Szentendre, 2014, 17–28.

ZSOLDOS Attila: *Szent Imre herceg*. In KERNY Terézia (szerk.): *Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából.* Székesfehérvár 1007–2007. Székesfehérvár, 2007, 20–23.